

'A RARE MOMENT OF INGRATITUDE'? NOTITIE BIJ EEN KLAROENSTOOT*

In een recent artikel over Jean Thenaud en François Rabelais¹ verwijst Paul J. Smith voor de relatie tussen Rabelais en Erasmus naar de bijdrage van Michael J. Heath in de *Rabelais Encyclopedia*.² In *Faicts & Dicts* is eerder aandacht besteed aan dit bijzondere woordenboek,³ maar toen ik nog eens naar dit lemma bladerde zag ik dat Heath zijn tekst besluit met een opmerkelijke uitspraak:

Rabelais's debt to Erasmus is thus immense, but in one passage he appears, unexpectedly, to mock his mentor, describing the etymologist of *bellum* (presumably a reference to Erasmus's adage *Dulce bellum inexpertis* [4.1.1]) as 'a patcher-up of old rusty Latin' (3BK prol.). A rare moment of ingratitude! (p. 71).

Stak Rabelais de draak met Erasmus, zoals Heath mogelijk acht? Is er werkelijk sprake van een 'zeldzaam geval van ondankbaarheid'?

Het is onbekend welke editie van Rabelais' werk de auteur gebruikt heeft. De 'Introduction' in de *Rabelais Encyclopedia* vermeldt dat Franse citaten uit de editie-Huchon komen.⁴ Heath lijkt deze echter niet geraadpleegd te hebben, want dan had hij het 'presumably' uit zijn tekst kunnen weglaten. Huchon verwijst bij de gewraakte passage in de *Prologue de l'auteur* immers naar het beroemde adagium:

[...] et croye que guerre soit en Latin dicte belle [6], non par Antiphrase, ainsi comme ont cuydé certains repetasseurs de vieilles ferrailles Latines, par ce qu'en guerre gueres de beaulté ne voyoient [7] [...]

6. Jeu sur *bellum*, 'guerre' en latin. 7. Erasme, *Adages*, IV, 1,1, *Dulce bellum inexpertis*.

Misschien had Heath de vertaling van Urquhart & Motteux op zijn bureau liggen. Hun 'some patchers of old rusty latin' lijkt het meest op zijn eigen vertaling.⁵ Heath, tot zijn emeritaat in 2004 hoogleraar aan King's College te Londen, is een groot kenner van zowel Erasmus als Rabelais. Daarom bevreemdt zijn uitdagende, maar m.i. niet te verdedigen uitspraak des te meer. In Rabelais' tekst gaat het niet over 'a patcher-up' – de 'etymologist' van Heath, enkelvoud –, maar over '*certain*s repetasseurs', meervoud.

Rabelais getuigt voor zover ik weet nergens van een gebrek aan erkentelijkheid jegens de schrijver die hij zijn vader en moeder noemt.⁶ Integendeel, hij is goed ingevoerd in het werk van de humanist en plundert hem met graagte. Erasmus' constatering dat de een zus, de ander zo dacht over de etymologie van *bellum*, verwerkte Rabelais speels in zijn eigen tekst. Wat hij in *Dulce bellum inexpertis* las was:

Neque non viderunt haec grammatici, quorum alii bellum κατ' ἀντίφρασιν dictum volunt, quod nihil habeat neque bonum neque bellum, nec alia [...]

In de Franse vertaling:

La chose n'a pas échappé non plus aux grammairiens; les uns affirment que la guerre (*bellum*) a été nommée ainsi κατ' antiphrasin [= par antiphrase], les autres [...]⁷

Dit is niet verkeerd te lezen, lijkt me, en Rabelais heeft dat ook niet gedaan. Het trompet-

geschal waarmee Heath het lemma ‘Erasmus’ besluit klinkt daarom een beetje schel.

Als mijn observatie overigens al juist is, dan is het me nog een raadsel hoe dit kon gebeuren. Een antwoord zou kunnen zijn: Donald M. Frame, of liever diens vertaling van *Gargantua & Pantagruel*. Hierin tekent de vertaler bij ‘certain patchers of old Latin iron’ namelijk aan: ‘[...] a puzzling phrase, since it might be applied to R’s great hero Erasmus’.⁸

Zou dit de bron van het misverstand zijn? Voorlopig houd ik het op deze verklaring. Maar ik ruil haar graag in voor een betere. Want misschien lees ik zelf gewoon niet goed.

NOTEN

* Dit is een korte notitie die bijna alleen maar uit titels, citaten en noten bestaat. Zo goed als onleesbaar dus. U bent gewaarschuwd.

1. Paul J. Smith, ‘Jean Thenaud and François Rabelais: some hypotheses on the early reception of Erasmus in French vernacular literature’, in: Karl A.E. Enenkel ed., *The Reception of Erasmus in the Early Modern Period* (Brill, Leiden en Boston 2013), p. 211-236, m.n. p. 212 n. 1. Een zetfoutje maakt daar van Erasmus’ geboortjaar 1609; Heath geeft overigens 1469 in plaats van het inmiddels alom aanvaarde 1466.

2. Michel J. Heath, ‘Erasmus, Desiderius (1469-1536)’, in: Elizabeth Chesney Zegura ed., *The Rabelais Encyclopedia* (Greenwood Press, Westport Connecticut en Londen 2004).

3. Monique Bullinga, ‘Rabelais voor lexicofielen. Bespreking van *The Rabelais Encyclopedia* enz. (2004)’, *Faicts & Dicts* 35 / april 2005.

4. Rabelais, *Oeuvres complètes*. Mireille Huchon m.m.v. François Moreau ed. Bibliothèque de la Pléiade (Gallimard, Parijs 1994). Vertalingen in het Engels zijn van de auteurs zelf. Waarom niet ook gekozen voor één (gezaghebbende) Britse of Amerikaanse vertaling om uit te citeren? Dat was de betrouwbaarheid en verifieerbaarheid ten goede gekomen.

5. In 1653 verscheen Urquharts vertaling van de eerste twee boeken. In 1693 publiceerde Le Motteux de tot dan toe ongepubliceerd gebleven vertaling door Urquhart van Rabelais’ derde boek. Een jaar later, in 1694, verscheen de door hem gemaakte vertaling van boek IV en V. Deze vertaling is in vele edities te raadplegen.

Ter vergelijking:

Smith 1893: ‘certain Botchers of old rusty Latin Tags’;

Putnam 1929: ‘certain patchers of old Latin junk’;

LeClerq 1936: ‘the mouldiest patchers of rusty Latin’;

Cohen 1955: ‘certain botchers of old Latin tags’;

Raffel 1990: ‘mumblers of rusty Latin’;

Screech 2007: ‘some pickers-over of old Latin scrap-iron’;

Voor de inwoners van Vertalië: in de drie Nederlandse vertalingen heten de latijnlappers achtereenvolgens: ‘de oude oplappers van versleeten Latijn’ (Wieringa 1683); ‘een aantal lappers van latijnsch oudroest’ (Sandfort 1931-1932); ‘sommige zeurpieten over ouwe Latijnse kletsboek’ (Vermeer-Pardoën 1996).

6. Rabelais in de beroemde brief aan Erasmus: *Patrem te dixi, matrem etiam dicerem, si per indulgentiam mini id tuam liceret*. ‘Je vous ai donné, le nom de père, je pourrais aussi vous donner celui de mère, si votre bienveillance m’y autorisait.’ (Huchon ed. p. 998).

7. Érasme de Rotterdam, *Les Adages*. Édition complète bilingue. Jean-Christophe Saladin ed. (Les Belles Lettres, Parijs 2001), dl. IV p. 5.

8. *The complete works of François Rabelais*. Translated from the French by Donald M. Frame. With a foreword by Raymond C. La Charité (University of California Press, Berkeley enz. 1991), p. 256 en p. 839. ‘[...] it might be’: voorzichtig geformuleerd, dat wel.